

31. Topolińska Z. Miejsce konstrukcji z czasownikiem mieć w polskim systemie werbalnym / Z. Topolińska // *Slavia Orientalis*. – XVIII/3. – Kraków, 1968. – S. 427 – 431.
32. Whorf B. L. Science and Linguistics / B. L. Whorf // *Language, Thought and Reality*. – Massachusetts Institute of Technology. – Massachusetts, 1957. – 327 p.
33. Wierzbicka A. The Semantics of Grammar / A. Wierzbicka. – Amsterdam-Philadelphia, 1988. – 257 p.
34. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // *Quaderni di semantica* 19. – 1989. – 1. – P. 103-121.
35. Sapir E. The Status of Linguistics as a Science / E. Sapir // *Selected Writings of Eduard Sapir*. – California: University of California Press, 1951. – P. 160-166.

The article analyzes the means of expressing of non-witness modality in modern Ukrainian language. This definition clarifies category imperceptivity. The authors documented cases, not only the linear structure semantics imperceptivity but also graduativity. Further studies will enable to typological generalizations about characteristics of transmission of non-witness modalities in Slavic languages.

Key words: *modality, anthropocentrism, semantic explication, category of non-witness.*

УДК 81'42 = 161.2

В.В.Мозгунов, О.І.Ладнік

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ СЕМАНТИКИ МАЙБУТНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена проблемам категоріального визначення футурума та проблемам взаємозв'язку лінгвістичної універсалії модальності з категорією майбутності в сучасній українській мові. При цьому представлений комплексний аналіз категорії футуральності і засобів її вираження у взаємозв'язку з категорією модальності.

Ключові слова: *модальність, майбутність, лінгвістична універсалія, текст, речення, граматичні засоби.*

Порівняльний аналіз функцій та значень конструкцій майбутнього представляє собою великий інтерес в сучасному мовознавстві, оскільки певним чином пов'язаний з визначенням категоріальної приналежності футурума (особливо у зв'язку із взаємозумовленістю футуральної та модальної семантики), тобто кола значень, переданих категоріальними формами майбутнього, і способів їх класифікації у сфері вираження майбутнього та виділення їх з-поміж більш-менш частотних форм і конструкцій. Спроби вийти за межі традиційного тлумачення особливостей вираження семантики майбутності робить Л.С. Бархударов, який доводить, що майбутнє не можна відносити до граматичної категорії часу [1]. Учений наголошує, що майбутнє утворює ще одну граматичну категорію дієслова, яку можна назвати «модальним часом» [1, 101]. Я.Г. Биренбаум [2, 54] та Ф.Р. Палмер [11, 37] стверджують, що модальний час базується на основі прямування та вказує на відношення між моментом та тривалістю процесу, який позначений дієсловом та моментом мовлення з урахуванням модальних відтінків, які невіддільні від майбутнього. Є. Курілович кваліфікував майбутній час як спосіб [див.: 5, 218]. І.Р. Вихованець, у свою чергу, тлумачить його як «з'єднувальну ланку між категорією часу і категорією способу» [3, 250]. А.П. Загнітко визначає майбутній час як одну з форм категорії часу [7, 218].

Складний характер поняття майбутнього, його зв'язок з модальними відтінками припущення, ймовірності, бажаності тощо, дозволяє провести зіставлення часових та модальних значень футурума в українській мові. Форми часу неодноразово піддавалися ретельному аналізу в лінгвістиці, проте досі не існує робіт, присвячених детальному опису зв'язків та взаємовпливів категорій футуральності та модальності як лінгвістичної універсалії. Цим зумовлена **актуальність** роботи. **Об'єктом** аналізу є дієслівні форми майбутнього часу в українській мові як засоби вираження модальності та футуральності. **Предметом** дослідження стала функціональна сутність поняття модальності та темпоральності, їх реалізація в мові та мовленні, особливості їх взаємодії. **Метою** даної роботи є дослідження та опис семантико-граматичних способів вираження модальності та майбутності в українській мові. Для досягнення даної мети в роботі ставляться такі **завдання**: 1) проаналізувати специфіку майбутніх дій та показати, що будь-яка майбутня дія є гіпотетичною

та ймовірною, тому що поля модальності та темпоральності пересікаються в сегменті мікрополя майбутнього та мікрополя припущення; 2) описати основні значення, притаманні формам майбутнього часу в українській мові; 3) визначити основні засоби вираження категорії футуральності.

Розглядаючи проблему майбутнього як логіко-семантичну категорію з позиції функціональної лінгвістики, можна звернутися до теорії функціонально-семантичних полів, яка ґрунтується на семантичному принципі виділення мовних категорій і комплексному описі різномірних засобів їх вираження. Ця теорія дає можливість найбільш чітко визначити місце такого складного явища, як майбутнє, в мовній системі. Згідно з О. Єсперсеном [5], Е.В. Гулігою, Е.І. Шендельсом [6], О.В. Бондарком [14], поле темпоральності має складну структуру, воно має три сегменти – мікрополя минулого, теперішнього та майбутнього. Макрополе модальності можна розділити на поле реальності та поле ірреальності, яке в свою чергу розділяється на три мікрополя: потенційна ірреальність, спонукання та припущення. Макрополе модальності та темпоральності пересікаються в сегменті мікрополя майбутнього часу та мікрополя припущення.

Мікрополе майбутнього, основним значенням якого є припущення, характеризується складною структурою та наявністю засобів його вираження, які належать до різних рівнів мови, наприклад: *Але як будеш дурним, будеш їм усе лізти під ноги, будеш раз у раз хилитися перед ними, грати в їх трубу, то певно будуть тебе лякати й воробцем на плоті* (О. Кобилянська «Земля»); *Ти гадаєш, що він тебе засватає і ти будеш розводитися на Івонікових ґрунтах? Зараз-таки!* (О. Кобилянська «Земля»).

Відсутність домінантного способу вираження майбутності ставить перед лінгвістами питання про віднесення цих засобів до конститuentів мікрополя припущення та заперечення існування граматично оформленого майбутнього часу в мові.

Подання про майбутнє як на когнітивному, так і на семантичному рівні відрізняється гіпотетичністю та суб'єктивністю в інтерпретації майбутніх дій, що зумовлено самою природою майбутнього як сфери ще не реалізованих подій, про які суб'єкт пізнання може лише висувати припущення, ґрунтуючись на своєму власному баченні закономірностей розвитку ситуації. По суті своїй майбутнє не може відноситися до об'єктивної дійсності, оскільки воно існує лише у свідомості суб'єкта, а значить, несе на собі відбиток його суб'єктивного сприйняття й осмислення дійсності. Це положення є визначальним для з'ясування семантики функціонально-семантичної та граматичної категорії майбутнього: крім зовнішньої модальності футурум – гіпотетичності, імовірності майбутньої дії, необхідно враховувати і його внутрішню модальність, що формується цілим набором модальних відтінків значення, які є елементами шкали епістемічної та деонтичної модальності індивіда. Їх набір визначається типом футуральної семантичної функції. Семантичний потенціал функціонально-семантичної категорії футуральності формується в результаті міжкатегоріальної взаємодії, що фіксується на всіх рівнях концептуальної системи й охоплює різну кількість взаємодіючих категорій [14, 72]. Таким чином, у сферу міжкатегоріальної взаємодії майбутності залучаються модальність, аспектуальність і таксис. Найбільш стійким і значущим для футуральної семантики є взаємодія категорій футуральності і модальності. Це зумовлено когнітивною природою майбутнього. На концептуальному рівні ця взаємодія реалізується як односпрямовий вплив модальності на формування семантичного потенціалу футурума, у той час як на наступних рівнях репрезентації інформації ця взаємодія реалізується як двоспрямована взаємозалежність відповідних категоріальних членів. На рівні мовної змістової категоризації має місце перетин і часткове накладення семантичних сегментів функціонально-семантичних категорій футуральності і модальності. При реалізації футуральної семантики в дискурсі відбувається взаємодія як ядерних, так і периферійних компонентів функціонально-семантичних полів футуральності і модальності.

У майбутнього часу, в залежності від співвідношення темпоральної та суб'єктивної модальної семантики, можна виділити відтінки значення. Адекватно представити й інтерпретувати модальні значення дасть можливість метод семантичних експлікацій (семантичних примітивів), запропонований А. Вежбіцькою [див.: 16]:

1. Реальне майбутнє: а) впевненість у прогнозі: епістемічне модальне значення достовірності експлікується шляхом уведення предикатів модусу, виражених лексемами з домінуючою семою 'впевненість', у структуру висловлень, наприклад: *Я переконана, що він справить ще не одну гарну річ, щоби свою молоду жіночку, свою – як то він з німецька каже – «Лорелай» задовольнити* (О. Кобилянська «Царівна») *'Я знаю, що він справить ще не одну гарну річ, щоби свою молоду жіночку, свою як то він з німецька каже – «Лорелай» задовольнити → Я маю підстави, щоб бути в цьому впевненою → Моя впевненість базується на попередніх знаннях про нього'* (наявна певна оцінка майбутньої дії); б) намір, обіцянка: на підставі загального модального значення волевиявлення відтінки наміру, обіцянки можуть виявлятися досить яскраво, коли у позиції підмета в першій граматичній особі виражений активний суб'єкт, що має інтенцію здатності до реалізації свого наміру: *Як вдарять у дзвони – виходь. Хто не вийде, буду палити* (М. Коцюбинський «ґата

morgana») **‘Я хочу попередити про те, що буду палити → Я можу це зробити тому, що маю на це право’** (у реченні наявне певне попередження);

2. Потенційне майбутнє: а) ймовірне – віра у здатність суб’єкта дії виконати її: передбачаючи майбутню ситуацію, мовець може демонструвати суб’єктивну упевненість емоційно: *Прийде час, і ви самі мене проситимете, будете мені коритись та кланятись, щоб я взяв приводництво над армією* (І. Нечуй-Левицький «Князь Єремія Вишневецький») **‘Я думаю, що в майбутньому ви будете мене просити, благодати... → Моя впевненість ґрунтується на моєму досвіді (так уже було)’** (у реченні досить сильно відчутний відтінок певної загрози. Це пов’язано з внутрішнім станом суб’єкта, з сильною вірою у здійснення його слів, з вірою у помсту); б) припущення, очікування дії: *Сьогодні спалили гуральню, а завтра підпалять у когось хліб* (М. Коцюбинський «Fata morgana») **‘Я думаю, що в майбутньому можуть підпалити у когось хліб → Моє припущення базується на моєму досвіді (так уже було)’** (пропозиції з відтінком ‘припущення’ будуються на основі агентивної пропозиції з предикатом як фізичної дії, так і соціальної активності (включаючи інституціональні дії). Безпосередньо номінуються або наслідки певної неназваної дії, або намір мовця здійснити дію); в) спонукання суб’єкта до виконання дії: *Так пропадеш! — іди в город, в Харків, до мого сина — він із сім’єю децю має, там і робитимеш, і прогудуєшся* (І. Барка «Жовтий князь») **‘Я думаю, що тобі треба йти в город → Я думаю, що це може врятувати тебе від загибелі → Я не хочу, щоб ти загинув’**, – реалізація цієї функції зумовлена контекстом і, в першу чергу – статусом суб’єкта мови щодо адресата.

3. Експресивно-оцінне вираження футуральності: а) бажане – мрія, надія: модальне значення стає носієм оцінки з боку модального суб’єкта ступеня необхідності чи бажаності переходу ірреального зв’язку суб’єкта і предиката пропозиції у реальний: *Його вчили студенти й навіть професори нашої Київської колегії, і я сподіваюсь, що він матиме спроможність далі вчитись у вашій колегії, бо латину знає вже добре ‘Я знаю, що його вчили в нашій колегії → Я маю надію, що він буде і далі вчитись → Я хочу, щоб так було’*; б) побоювання: *Враз із циганкою Рахірою буде він кукурудзи в полі добрим людям красти, буде кулешку з них собі й їй варити і з нею на заробіток ходити по чужих людях та по Бессарабії* (О. Кобилянська «Земля») **‘Я думаю, що Сава буде красти кукурудзу → Я вважаю, що це погано → Я не хочу, щоб так було’**, – у пропозиції безпосередньо номінується або проходження неназваної дії, або намір людини здійснити ту чи іншу дію.

Аналіз значень майбутнього часу дозволяє нам зробити висновок, що, по-перше, майбутнє завжди пов’язане з вираженням ряду модальних відтінків, по-друге, складність поняття майбутності зумовлюється наявністю в мові декількох футуральних референцій, які виражають різні відтінки інтенції мовця.

Отже, значення майбутності реалізується специфічним набором синтетичних та аналітичних одиниць, що характеризуються широким спектром модифікацій при відповідному інтонаційному оформленні.

В українській мові майбутність характеризується системою спеціальних показників, які відрізняють її від інших категоріальних ознак українського дієслова. Хоча в українській мові сформувалися парадигми майбутнього часу, усе ж функціонально, семантично і просодично вони виражають не процес, не дію як таку, а намір мовця, в якому, у свою чергу, реалізується особисте світосприйняття того ж таки мовця.

Урахування цих функціональних особливостей футурума, його комунікативного аспекта, який не пов’язаний з певним явищем дійсності безпосередньо, дає підстави кваліфікувати майбутність не як елемент граматичної категорії часу, а як ще один спосіб дієслова.

Діапазон модальних значень речень, що містять форми майбутнього часу, виявляється ширшим за відповідні семантичні ознаки, що дозволяє стверджувати можливість вираження модальних значень і відтінків формами футурума.

Розвиток теорії тексту в українському теоретичному мовознавстві відкриває можливості проведення подальших пошуків в контрастивному аспекті – при зіставленні, наприклад, української, російської, польської мови.

У свою чергу, такий підхід дасть змогу проведення певної типологізації особливостей взаємодії лінгвістичної універсалії модальності і категорії футуральності на загальнослов’янському мовному ґрунті.

Список використаних джерел

1. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка / Л.С. Бархударов. – М.: Высш.шк., 1975. – 156 с.
2. Биренбаум Я.Г. О форме будущего в грамматической категории времени английского глагола / Я.Г. Биренбаум // Филологические науки. – 1981. – № 1. – С. 50–59.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 250–256.

4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая.– М.: Русские словари, 1996.– 416 с.
5. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен.– М.: Изд. иностр. лит., 1958.– С. 40–55, 239–255, 266–267.
6. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс.– М.: Просвещение, 1969.– 182 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011.– С. 90–674.
8. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Научный доклад высшей школы / Г.А. Золотова // Филологические науки.– №4.— 1962.– С. 65–79.
9. Ипатова Л.В. Семантико-грамматическая связь аналитических средств выражения понятий модальности и будущности в английском, французском и русском языках. Сравнительный анализ: автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук: спец.: 10.02.20. «Переводоведение» / Ипатова Л.В.– М., 2003.– 25 с.
10. Немец Г.П. Грамматические средства выражения модальности в русском языке / Г.П. Немец.– Харьков: Око, 1991.– 163 с.
11. Палмер Ф.Р. Семантика / Ф.Р. Палмер.– М.: Высш. шк., 1982.– 111 с.
12. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / Ф.Р. Панфилов // Вопросы языкознания. – М., 1977.– № 4.– С. 37–78.
13. Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры / Отв. ред. А.В. Бондарко, С.А. Шубик.– СПб.: Наука, 2005.– 478 с.
14. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А.В. Бондарко.– Л.: Наука, 1990.– 263 с.
15. Штернеман Р.К. К вопросу о методах исследования категории будущего времени / Р.К. Штернеман // Вопросы языкознания.– М.: Наука, 1968.– №5.– С. 91–101.
16. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // *Quaestiones de semantica* 19.– 1989.– 1.– P. 103–121.

Summary. This article aims to analyze problems of category determination of future tense and problems of interaction between language universals and category of futurity in modern Ukrainian language. Hereby the complex analyses of futurity categories and ways of its expression in interconnection with the category of modality is introduced.

Key words: modality, future, language universal, text, sentence, grammatical features.

УДК 81'36 (81.373.6)

В.В.Мозгунов, К.Ю.Фурсова

СТАРОДАВНЯ СПОЛУКА *ST- НА ПОЧАТКУ КОРЕНЕВОЇ МОРФЕМИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ СЛОВА

*У роботі досліджена природа сполуки *st- на початку кореневої морфемі. Виявлена спільна для всіх лексем з давньою сполукою *st- на початку кореня в мовах праіндоевропейського періоду сема, яку можна вважати головною: сему сили, стійкості, стабільності, непорушності. Специфіка об'єкта дослідження, мета і завдання роботи зумовили використання зіставного, порівняльно-історичного методів, а також лінгвістичного опису та інтерпретації мовних фактів.*

Ключові слова: звукосполука, приголосні фонемі, коренева морфема, семантичне ядро.

Багато лінгвістів приділяли увагу питанню сполучуваності приголосних фонем, однак на сьогодні немає єдності у доборі матеріалу та методах дослідження [19, 18]. Зокрема відомі праці І.В. Пересади [11], В.Г. Таранця [18], Т.Л. Чубрикової [19], Н.А. Екібаєвої [3], Дж. Грінберга [2] та ін. В українській лінгвістиці тема ще мало висвітлена. Вивчення праць зарубіжних лінгвістів на разі визначаємо як перспективи. На сьогодні у більшості наукових праць фонетичний рівень розглядається як об'єкт лінгвістичного аналізу поезії, значення цього рівня у загальному сприйнятті твору. Проте є потреба дослідити природу звукосполук, що виникли у праіндоевропейський період, розглянути в етимологічному, семантичному та психолінгвістичному аспектах.